

*До 70-річчя
В. І. Кременя*

ШЛЯХ ДО СЕБЕ – ШЛЯХ ДО ЛЮДЕЙ

*Привітання, спогади,
враження від співпраці та зустрічей*

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА
Ідентифікаційний код 02136554
БІБЛІОТЕКА

КИЇВ
ЗНАННЯ УКРАЇНИ
2017

87504

УДК (1+37)(477)-093.3
ББК 74:87(4УКР)г
Ш70

Ш70 Шлях до себе – шлях до людей : Привітання, спогади, враження від співпраці та зустрічей / голов. ред. і наук. ред. В. І. Кушерець ; відп. упоряд. С. О. Сисоева. – Київ : Знання України, 2017. – 391 [1] с.
ISBN 978-966-316-412-0

Видання присвячене багаторічній діяльності та творчим звершенням видатного українського філософа, педагога, державного, політичного та громадського діяча, академіка НАН України, академіка НАПН України, президента НАПН України, президента Товариства «Знання» України Василя Григоровича Кременя. Книга спогадів, вражень від співпраці, зустрічей з В. Г. Кременем із побажаннями і привітаннями від друзів, товаришів, колег, учнів, земляків з нагоди 70-річчя.

УДК (1+37)(477)-093.3
ББК 74:87(4УКР)г

ISBN 978-966-316-412-0

В. О. Огнев'юк,
доктор філософських наук, професор,
академік НАПН України,
ректор Київського університету
імені Бориса Грінченка

У команді Міністра Василя Кременя

З Василем Григоровичем Кременем ми познайомилися у 1994 році на кафедрі філософії гуманітарних наук Київського університету імені Тараса Шевченка, яку очолював професор І. Ф. Надольний. У той час, працюючи над кандидатською дисертацією, я періодично консультувався на цій кафедрі, до якої був прикріплений. Ця зустріч стала для мене доленосною, вона поклала початок нашої співпраці і дружби.

До 2000 р. нам не випадало часто спілкуватися. Але кожного разу, коли траплялася така нагода, я переконувався у природній мудрості Василя Григоровича, його компетентності, прозорливості, бажанні зрозуміти, прийти на допомогу. Йому не притаманні вади, які переростають у хронічні хвороби людей, наділених владними повноваженнями. Обіймаючи високі посади в Адміністрації Президента України – від керівника служби з питань гуманітарної політики і до заступника глави Адміністрації Президента України – керівника управління внутрішньої політики, В. Г. Кремень завжди залишався людиною відкритою до спілкування. Більш плідно співпрацювати з ним випало тоді, коли Василя Григоровича було обрано Президентом НАПН України (1997 р.) та народним депутатом (1998–2000 рр.). У Міністерстві освіти, де я працював на посаді начальника Головного управління середньої освіти, здійснювалася робота над законопроектом «Про загальну середню освіту», яка передбачала тісну співпрацю з Академією та комітетом Верховної ради України з питань освіти і науки, в якому один із підкомітетів очолював В. Г. Кремень. Він брав активну та зацікавлену участь у підготовці закону до другого читання, і був тим народним депутатом, допомога якого була дуже важливою для успішного проходження законопроекту через сесійну залу парламенту. Саме цей законопроект заклав правові підвалини для

проведення реформи середньої освіти, зокрема переходу до 12-річної школи.

У грудні 1999 р. В. Г. Кременя було призначено Міністром освіти і науки України, а у січні він запропонував мені працювати заступником Міністра з питань загальної середньої освіти. У розмові Василь Григорович чітко окреслив власне бачення розвитку освіти та міру моєї відповідальності. Він вважав, що заступник Міністра – відповідальний за певну систему освіти, мав бути доволі самостійним, адже раніше різними освітніми ланками і наукою опікувалися окремі органи центральної виконавчої влади. В. Г. Кремень сказав: «Ти маєш бути не просто заступником міністра, а фактично міністром середньої освіти, оскільки я буду зосереджуватися на стратегічних питаннях усього міністерства, і зі мною потрібно узгоджувати лише найважливіші питання. У всьому іншому я покладаюся на твій досвід і професіоналізм». Спрямованість Міністра на здійснення реформи освіти, довіра, бачення організації роботи й побудови взаємодії мене повністю задовольняли, оскільки я ніколи не був прихильником тотального контролю й дрібної опіки і звик працювати так, щоб не перекладати своїх обов'язків на керівництво або колег. Окрім того, я мав займатися тією сферою освіти, яку добре знав на різних рівнях, – і як підлеглий, і як управлінець: працював учителем, директором, керівником районного відділу та обласного управління освіти, керівником управління середньої освіти міністерства. Це сфера, у якій я почувався впевнено, і тому дав згоду працювати на запропонованій посаді. Пізніше Василь Григорович розповідав мені, що консультувався з багатьма людьми перед тим, як запропонувати посаду заступника Міністра, що є свідченням його відповідального ставлення до добору заступників. 8 лютого 2000 р. я став членом МОНівської команди Василя Кременя. До моїх повноважень, окрім загальної середньої освіти, належали питання взаємодії з місцевими органами виконавчої влади і самоврядування, опіки дітей-сиріт та позбавлених батьківського піклування, позашкільна, дошкільна і, деякий час, професійно-технічна освіта та зв'язки з Верховною Радою. Це не повний перелік моїх обов'язків, які вимагали повної самовіддачі та великої зайнятості. Довіра Василя Григоровича зобов'язувала.

Працюючи у Міністерстві, мав можливість вчитися у В. Г. Кременя умінню співпрацювати з різними політичними силами, керівниками урядів, міністерств, народними депутатами, комітетами Верховної Ради України, секретаріатом Кабінету Міністрів, Адмі-

ністрацією Президента, облдержадміністраціями та місцевим самоврядуванням і окремими особистостями. Це було важливо, з огляду на те, що ми почали активну роботу із реалізації прийнятого у травні 1999 р. Закону України «Про загальну середню освіту» та активну роботу з розроблення та забезпечення проходження у парламенті законів про позашкільну освіту (червень 2000 р.), дошкільну освіту (липень 2001 р.) та вищу освіту (січень 2002 р.).

Це були роки напруженої, але надзвичайно цікавої, та, як на мене, результативної роботи, свідченням чого є прийняті закони, постанови уряду, нормативні документи міністерства і, що найважливіше, – реальні кроки із модернізації освіти. Змінювалися уряди – В. А. Ющенко, А. К. Кінаха, В. Ф. Януковича. На початку діяльності кожного з них виникало чимало проблем щодо розуміння урядовою командою сутності реформи школи. Але завдяки високому професіоналізму та дипломатичному таланту Василя Григоровича послідовність у реалізації стратегічної лінії для проведення реформи залишалася незмінною. Попри реверс, здійснений у 2010 р., стосовно 12-річної школи, суспільство знову повернулося до необхідності реалізації цієї ідеї, що засвідчує правильність обраної у 1999 р. стратегії розвитку середньої освіти. Василь Григорович Кремень зазначає: «Завдання школи, як і всієї системи освіти, я вбачаю в тому, щоб як мінімум усіляко сприяти самопізнанню та розвитку особистості, щоб сутнісні сторони особистості були пізнані нею самою, пізнані вчителями, й щоби школа сприяла тому, аби ці риси стали в людині визначальними. Я вважаю, що у вдосконаленні системи освіти та життя ми маємо поставити в центр уваги особистість учня, студента. Маємо відійти від того мало не панівного підходу в навчальному процесі, коли намагаються під “одну гребінку” зачисувати, скажімо, клас, а то й усю школу. Нам потрібно концептуально змінювати освіту в середній школі. Сьогодні зміст освіти не може бути такий, як 100 чи 50 років тому. Як ми можемо випускати зі школи людину, яка комп’ютерно безграмотна? Це, по суті, злочин, перед дітьми. Або, скажімо, людина не володіє іноземною мовою. В умовах глобалізації вона не буде конкурентоздатною. Сильною стороною нашого шкільного навчання є оволодіння значною сумою знань. Але слід орієнтувати навчальний процес і на вироблення умінь самостійно вчитися життя, а тим більше – застосовувати у практичному житті отримані знання».

У частині моїх повноважень Міністр визначив ряд пріоритетів для створення базису шкільної реформи: ліквідація заборгованості

із заробітної плати педагогам і підвищення їх посадових окладів; проведення комп'ютеризації навчальних закладів, забезпечення учнів підручниками, розроблення програми «Шкільний автобус», забезпечення переходу шкільної освіти на державну мову навчання, а також розроблення відповідних законодавчих актів.

На початок 2000 року практично у всіх регіонах України була значна заборгованість перед педагогічними працівниками із виплати заробітної плати. На той час середньомісячний заробіток українського вчителя складала мізерні 147,3 грн, а середня зарплата в країні – 180,9 грн. На Тернопільщині і Чернігівщині були райони, де зарплату педагогам не видавали упродовж семи місяців. Наявними були борги – навіть за 1996 рік. Безперечно, це не давало можливості вести професійний діалог про реформу шкільної освіти з людьми, від яких значною мірою залежав її успіх. Донесення до Уряду глибини критичного становища педагогів в Україні взяв на себе Міністр. Його особисті контакти з Прем'єр-міністром Віктором Ющенком та іншими урядовцями були результативними. На початок 2000/2001 навчального року борги із заробітної платні учителям було ліквідовано. Це переконливо засвідчує, що Міністр правильно визначив найбільш болючу проблему і доклав максимум зусиль для її вирішення. Ми могли починати професійний діалог з педагогами про реформу освіти.

Подолання проблеми заборгованості виплат заробітної плати, запровадження 12-бальної шкали оцінювання навчальних досягнень, ліквідація перевідних іспитів з класу в клас і скасування «другорічництва» дали можливість змістити акценти діалогу з педагогами із соціальних проблем учительства – на питання реформи освіти. Нам доводилося діяти доволі швидко, оскільки Міністр не допускав навіть думки про зволікання із проведенням шкільної реформи. Для забезпечення скоординованої роботи всіх ланок управління: від МОН до керівника школи, НАН та НАПН України і вищих навчальних закладів було розроблено та схвалено Урядом 16 листопада 2000 р. Постанову № 1717 «Про перехід загальноосвітніх навчальних закладів на новий зміст, структуру і 12-річний термін навчання». Цим документом уперше було затверджено стандарт початкової освіти, а стандарт базової і повної середньої освіти затверджені 14 січня 2004 р.

Перспектива переходу до 12-річної школи та 12-бальної системи оцінювання стали топовими темами ЗМІ і професійних дискусій. Головна мета запровадження 12-бальної шкали оцінювання навчаль-

них досягнень – гуманізація відносин між педагогами і учнями. Ми прагнули, щоб учитель замість фіксації того, що учні не знали, оцінював їхні досягнення. Нова система оцінювання замислювалася як система позитивних оцінок, що дає можливість бачити успіхи кожної школярки і школяра.

Ми виходили з того, що п'ятибальне, а фактично трибальне оцінювання, повністю зжило себе. Оцінювання, головним завданням якого була фіксація того, що учні не знають, ніяк не мотивувало їх досягати кращих результатів. Система оцінювання була каральною. Для Міністра і філософа Кременя, який на теоретичному і практичному рівнях відстоює дитиноцентризм, така система була неприйнятною. Слід зазначити, що Василь Григорович більше схилився до десятибальної системи, але дослухався думки фахівців та експертів. Це характерна лідерська риса В. Г. Кременя – погоджуватися із силою аргументів, а не користуватися силою владної позиції.

Ще однією важливою рисою Василя Григоровича є те, що з ним можна не погоджуватися, вільно висловлювати свою думку, казати правду. Звісно, як кожній людині, йому не завжди подобається така «зухвалість», але, як правило, проходить не багато часу, і він сам ініціює повернення до незручної теми. Так можуть чинити лише справжні лідери.

Разом зі зміною системи оцінювання відбувся перехід до семестрової структури навчального року. Важливою вимогою, яку було поставлено перед шкільною освітою, – здійснити перехід до тематичного обліку знань, що мало замінити узагальнену середньоарифметичну четвертну оцінку та зменшити стреси школярів перед закінченням кожної чверті. Ми прагнули, аби вчителі завжди залишали учням шанс поліпшити свої досягнення, а діти – позбувалися страху перед оцінюванням. Зрештою, ще одна зміна була революційною для української шкільної освіти. Відповідно до принципу дитиноцентризму й гуманізму, було скасовано примусове залишення школярів на повторне навчання у тому ж класі. Тобто стати «другорічником» можна було лише за власним бажанням. Ми виходили з давно відомого принципу природовідповідності: одні школярі мають здібності до гуманітарних наук, інші – до природничих чи математичних, хоча кожен повинен мати уявлення про суспільні і природні явища на рівні життєвої компетентності, а не на рівні наукового осягнення. Ставлячи учням «двійки» та не переводячи їх до наступного класу, школа карала дітей за те,

у чому їх вже і так обділила природа або обставини життя. Діти, котрі залишалися на повторний курс навчання, озлоблялися, поповнювали критичну масу нашого суспільства, ставали на шлях правопорушень, а часом – і злочину. Система освіти своїми діями не лише не виконувала свого покликання – навчати, виховувати і розвивати, а й сприяла збільшенню кількості молодих громадян, котрі перебували у конфлікті із суспільством. Тож у Міністерстві освіти і науки дійшли висновку: потрібно переводити дітей із класу в клас, а «другорічництво» має залишитися в минулому. Повторний курс навчання дозволявся лише тоді, коли родина та школа бачили у цьому сенс. І дуже важливо, щоб дитина була згодна з таким рішенням – наголошував Міністр.

З ініціативи В. Г. Кременя також скасовано складання перевідних іспитів, що вичерпали себе, оскільки були справжньою перевіркою знань тільки для старанних учнів. Підсумкові оцінки почали виставлятися за результатами роботи учнів упродовж навчального року, враховуючи тематичні оцінки і, звісно ж, підсумкову контрольну чи залік, тест. Ми знову боролися зі стресами випускників та величезним нервовим перенапруженням. Також відмовилися і від випускних іспитів, взяли до уваги, що випускники закінчували школу 20 червня, а вже через десять днів складали вступні іспити до вишу. Так починався перехід до державної підсумкової атестації, яка з часом стала проводитися за технологією зовнішнього незалежного оцінювання (ЗНО). Ініціатива запровадження ЗНО належала Міжнародному фонду «Відродження», який створив громадську організацію «Центр тестових технологій». Очолювала центр нинішній Міністр, а на той час маловідома в освітянських колах столиці Лілія Гриневич. Центр мав добрі напрацювання, і я переконався, що вони варті уваги Міністра. Василь Григорович підтримав підготовку і проведення відповідного експерименту. Ми провели не одну дискусію з фахівцями різних міністерств, науковцями, ректорами, управлінцями і педагогами допоки виробили відповідну стратегію запровадження ЗНО. Міністр Кремень, так само, як Євген Бистрицький і Лілія Гриневич, є батьками зовнішнього незалежного оцінювання, яке навряд чи мало б перспективу, якби Василь Григорович особисто не переконався у доцільності впровадження цієї технології.

Міністр добре усвідомлював важливість природничо-математичної освіти і технологій, предметів, що потребують спеціального обладнання (фізика, хімія, біологія, трудове навчання). Поліпшити ситуацію з усіма згаданими дисциплінами, насамперед у сільській

місцевості, могла комп'ютеризація школи. На відкриття перших ста нових комп'ютерних класів у 2000 р. було виділено 6,5 млн грн. Процес комп'ютеризації з легкої руки Василя Григоровича «пішов». Серйозні напрацювання було зроблено у напрямі створення в Україні сучасного виробництва для обладнання кабінетів біології, хімії, фізики. Над цим працювали спільно з НАН України, зокрема, академіком В. Ю. Сторіжком. До проекту було залучено іноземних партнерів, а Світовий банк підтримав цей проект спеціально виділеними коштами. Над проектом зі Світовим банком працювали майже два роки. Проект було ратифіковано Верховною Радою. На жаль, після відставки В. Г. Кременя цю роботу було змарновано

Ще однією з «больових точок» середньої освіти нашої країни була проблема шкільних бібліотек. У попередні роки вони поповнювалися переважно підручниками, та й то в недостатній кількості. Про художню літературу годі було говорити – її практично не одержували. Тому з 2001 р. у державному бюджеті було відновлено фінансування випуску загальновідомої серії художніх творів «Шкільна бібліотека».

Значну увагу було приділено і випуску шкільних підручників. Василь Григорович підтримав ініціативу їх конкурсного відбору. Проблемаю було те, що традиційно кошти на їх видання надходять до МОН лише в травні – червні, а виробничий цикл виготовлення навчальної книжки становив п'ять місяців. Попри ці проблеми МОН вдалося у 2000/2001 навчальному році вийти на 90 % забезпечення підручниками початкової школи, 70 % – основної і близько 60 % – старшої. Критичну ситуацію з підручниками вдалося подолати у наступні роки. З цією метою при МОН було створено Інститут навчальної літератури. Ми усвідомлювали, що шкільні підручники справедливо критикувалися за їх перевантаженість, занадто великий обсяг тексту тощо. Здебільшого вони були розраховані на репродуктивний підхід до навчання: прочитав – переказав. Натомість підручник повинен мати схеми, таблиці, уривки з різних видань, аби допомогти дитині навчитися аналізувати, логічно мислити, робити узагальнення і висновки. Ми почали змінювати підходи до підручникотворення, що мали враховувати зміну парадигми навчання: від суто знанневого до компетентнісного. Міністр ставив завдання, щоб, закінчуючи вивчення, скажімо, курсу біології, учень вмів жити в гармонії з природою та піклуватися про власне здоров'я або, вивчаючи іноземну мову, випускники могли спілкуватися нею.

Багато було зроблено командою Міністерства, яку сформував Василь Григорович Кремень. У цій команді на посадах Державних секретарів працювали В. О. Зайчук і В. С. Журавський. Заступниками Міністра чи заступниками Державного секретаря у різні роки були Я. С. Яцків, А. М. Гуржій, М. Ф. Степко, А. Г. Богомолов, В. О. Огнев'юк, В. М. Ткаченко, В. В. Томашенко, В. С. Стогній, Т. М. Десятов, Г. Г. Науменко. Керівниками департаментів міністерства, котрі, як і більшість співробітників, брали активну участь у реалізації поставлених завдань були – М. Ф. Дмитриченко, Я. Я. Болюбаш, П. Б. Полянський, В. В. Супрун, В. Т. Биковський, П. М. Куліков, С. В. Даниленко, В. А. Ханюк. Під керівництвом В. Г. Кременя ми багато зробили, чимало проблем почали вирішувати, але не все було у наших руках... На відміну від Фінляндії, у якій, незалежно від зміни урядів, 50 років послідовно реформувалася шкільна освіта, в Україні склалася інша традиція. Наступні міністерські команди мали своє бачення шляхів розвитку освіти, яке не завжди відповідало Національній доктрині розвитку освіти, що була схвалена II Всеукраїнським з'їздом працівників освіти (2001 р.) та Указом Президента України.

Навряд чи мені вдалося написати про всі аспекти роботи у команді Василя Григоровича Кременя, я хотів передати дух тих років, ритм напруженості та підкреслити, як багато залежить від ролі

лідера, який може об'єднати різних людей навколо спільної мети – розвитку держави через інвестиції у розвиток людини.

«Помаранчева революція» 2004–2005 рр. стала випробуванням для багатьох держслужбовців. Перед нами стояла дилема: служити інтересам народу чи клану, який рвався до влади? Мене завжди надихає те, що Міністр Василь Григорович Кремень не мав вагань з цього приводу. Він і його команда були разом зі студентами, педагогами і науковцями, які відстоювали свої конституційні права і боролися проти їх попрання. Кремень – демократ за стилем і принципами життя.

Нині Василь Григорович відзначає свій 70-річний ювілей. Щиро вітаю його з цією подією! Бажаю активного довголіття! Дякую, що мав честь працювати у Вашій МОНівській команді!

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ	78
Губерський Л. В. Від студентського штабу до міністра	79
Конверський А. Є. Служіння гуманістичним цінностям	86
Саух П. Ю. Коли ім'я промовляє за себе	91
Ситник П. К. Піввіку в одному запрягу	97
Кисельов М. М. Зі славним ювілеєм!	99
НЕЗАЛЕЖНА УКРАЇНА	100
Андрущенко В. П. Високе покликання	102
Мельниченко В. Ю. Великий українець	115
Ніколаєнко С. М. Василь Кремень пройшов гарну життєву школу, але попереду нові вершини	119
Ткаченко В. М. Уроки порядності	122
Семиноженко В. П. Приємні спогади щодо співпраці	126
Сердюк А. М. Феномен особистості	128
Луговий В. І. Від сільської родини до суверенної України (виміри самоздійснення В. Г. Кременя)	132
Онищенко О. С. Філософ людиноцентризму	139
Коцур В. П. Вишуканий інтелектуал землі української	142
Ващенко К. О. Наставник для нової управлінської еліти	147
Кононенко В. І. Вчений. Педагог. Людина	150
Мотренко Т. В. Філософія Василя Кременя	155
Богущкий Ю. П. До ювілею	159
Безгін О. І. В. Г. Кремень – Людина з великої літери	160
МІНІСТР	163
Огнев'юк В. О. У команді Міністра Василя Кременя	165
Яцків Я. С. Два роки поруч з талановитою та небайдужою людиною	174
Гуржій А. М. Державний діяч, учений, освітянин, філософ	176
Степко М. Ф. Василь Григорович Кремень – видатний державний діяч незалежної України	179
Курило В. С., Савченко С. В. Видатна постать вітчизняної науки у вимірі університетського життя	182
Ляшенко О. І., Мальований Ю. І. В. Г. Кремень і реформування середньої освіти	190
Стогній В. С. До 70-річного ювілею В. Г. Кременя	194